Középkor. Műfajok: krónika, gesta, legenda. Margit-legenda

TELEISKOLA

2020.03.30.

Középkor

- állandó jelzője: „sötét” ↔ felvilágosodás értékrendszere, gondolkodása, előítéletei: „rossz emlékű közjátéknak minősítette a **feudalizmus** korszakát, másfelől idealizálta az **antikvitást** és az **újkor**i polgári fejlődést” (Redl Károly)
- történelmi és kultúrtörténeti korszak → Nyugat – Római Birodalom bukása (**476**) – **15. század szemléleti**, **eszmetörténeti** és **politikai atalakulása** közötti időszak, mintegy 1000 esztendő
- **313** – konstantini fordulat: Nagy Konstatin római császár az ún. ***milánói rendelet***tel teljes **vallás – és kultuszszabadságot** biztosított a keresztényeknek
- kereszténylüldözés megszűnése → állam és egyház összefonódása, a két pólust a vallási eszmék rendszere fogta össze
- kereszténység:

a. **újszerű boldogságeszmény**e alternatíva a kései antikvitás **hedonizmus**ba menekülő válságára
b. illegalitásból való felszabadulás, ideologikus tartalmak hordozójává (is) vált
c. ez az eszmerendszer kettős szerepet tölt be: **egyháznak** támasz a világi hatalom nyomása alóli kiszabaduláshoz, **világi hatalomra** szert tenni; a **világi hatalom** ennek segítségével kísérelte meg **erejét** megtartani → pápaság és császárság küzdelme

- latin nyelv: általánossá válik, a rendszernek egységet és egyetemességet kölcsönzött

Magyarországon...

- nyugat-európai krisztianizáció több évszázadon át tartott ↔ nálunk 100-150 év, a váltás **drasztikusabb és radikálisabb**
- irodalmi műveltség latin nyelvűvé válik, a belső eredetű kultúra látszólag eltűnt
- Szent István - **karoling** típusú műveltség meghonosítása → klerikus és literátus réteg egybeesése: kultúra egyházias jellegének körvolalazódása + antikvitással való kapcsolat (antikvitás iskolarendszere – *septem artes liberales* – a hét szabad művészet lépcsőfokain történő megszerzése)

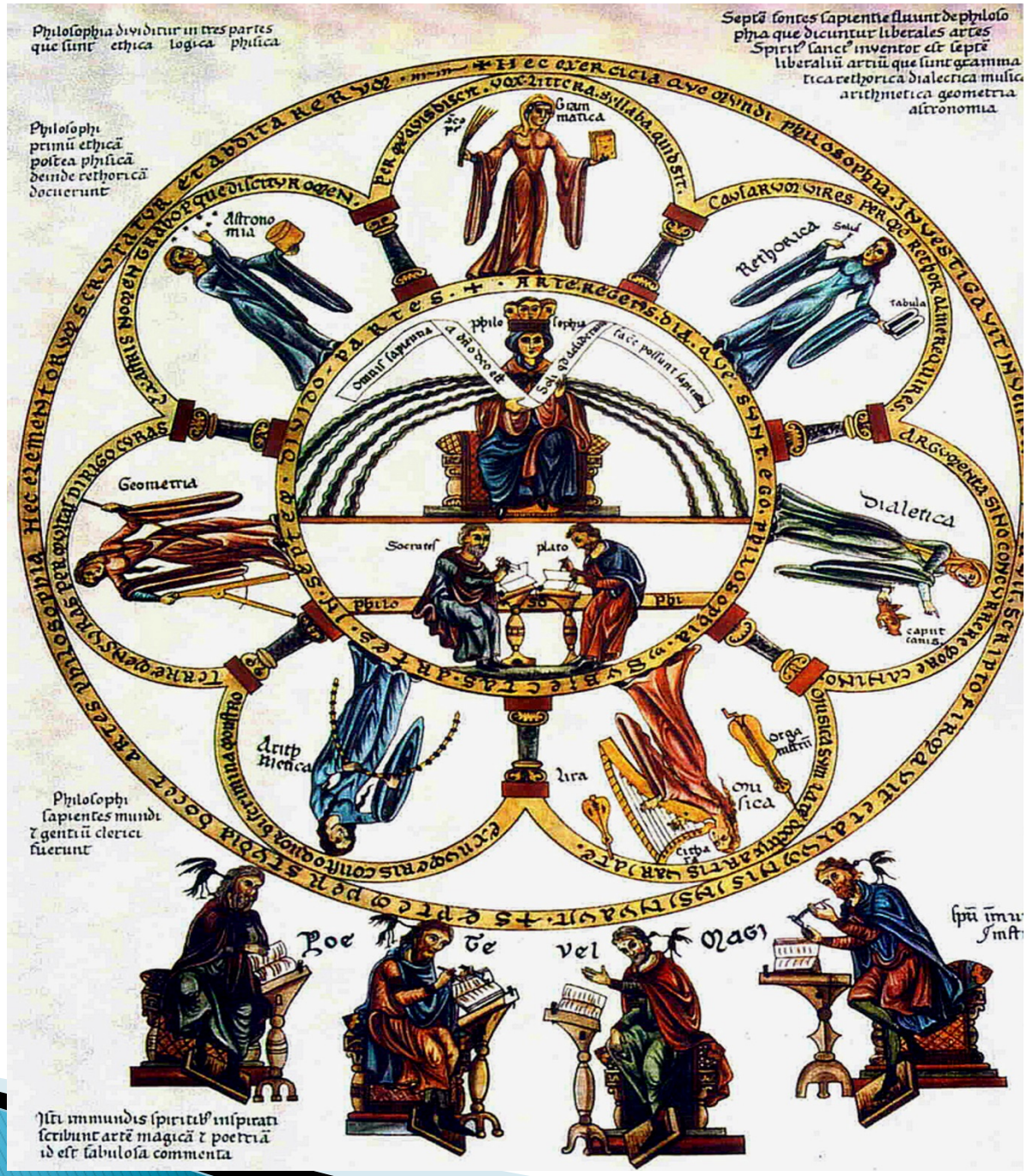
Philosophia dividitur in tres partes
que sunt ethica logica philica
Septē fontes sapientie fluunt de philosophia que dicuntur liberales artes
Spiritus sancti inventor est septē liberalium artium que sunt grammatica rethorica dialectica musica arithmetica geometria astronomia
Philosophi primū ethicā postea philicā deinde rethoricā docuerunt
Grammatica
Astronomia
Rethorica
tabula
philo
sophia
Geometria
Dialetica
Socrates
plato
Aritmetica
Lira
Musica
Philosophi sapientes mundi et gentium clerici fuerunt
Poe
te
vel
Magi
Isti immundis spiritibus inspirati scribunt artē magicā et poeticā id est fabulosa commenta

Műfajok: geszta, krónika

- nehéz pontosan elhatárolni egymástól
- Geszta, gesta (**res gestae – viselt dolgok**): nagyobb eseménysor, meghatározott időszak monografikus feldolgozása → **szerkezete** zártabb, kerekebb, **előadásmódja** színesebb
- Krónika: egy nép vagy ország egész múltját örökíti meg szigorú időrendben
- **DE!!!!** Használatukat meghonosodásuk időpontja döntötte el:

a. a **gesta** elnevezés már a **11. század**ban ismert
b. a **krónika** csak a **14. század**ban vált általánossá Magyarországon

- irodalmi, esztétikai megközelítés: **mitikus gongolkodásmód**, **szégyellt és megvetett szájhagyomány** felhasználása, **műfaji jellegzetességek**, **alkalmazott konvenció**

Képes Krónika – 1358

- három gesztaíró működés/típus:

1. **I. Endre kora** – szemtanúként, események cselekvő részeként számol be, németellenesség, meggyőző, élményszerű történeti elemzés, jól átgondolt epikus szerkesztés
2. **Gesta Ladislai regis** (László király tettei), **1100** körül keletkezett – szövegét nehezebb elkülöníteni a többi hagyománytól, **események komponálásá**ban **költői** logika érvényesül, **lélektani és emberi mozzanatok**ra figyel, egyes szereplők **helyzetének tragikuma** iránti fogékonyság: forrásai nem a krónikák, hanem **hősi énekek**
3. **III. István kora, 12. század** – Álmos herceg és fia, II. (Vak) Béla leszármazottainak szemléletét tükrözi: jelenetalakítás, csattanós, szellemes párbeszédek felépítése

- a forrásként elkülönített krónikás rétegeknek a **személyes tapasztalat**, **szóbeli hagyomány** az alapja → hiányzik a tudósi, írói attitűd: ez a koncepciózus megszerkesztésben valósul meg

KÉPES KRÓNIKA

A MAGYAROK RÉGI ÉS LEGÚJABB TETTEIRŐL, EREDETÜKRŐL ÉS NÖVEKEDÉSÜKRŐL, DIADALAIKRÓL ÉS BÁTORSÁGUKRÓL

Az Úr ezerháromszázötvennyolcadik évében, ugyanazon Urunk mennybemenetele nyolcadában, kedden kezdtem el ezt a krónikát a magyarok régi és legújabb tetteiről, eredetükről és növekedésükről, diadalaikról és bátorságukról; ***egybeszedegettem azt többféle régi krónikákból, kiírtam onnan, ami igaz, és mindenképpen megcáfoltam, ami hamisság.*** Az Úr nevében, ámen.

Kézai Simon: *Gesta Hungarorum/A magyarok viselt dolgai* - 1282-83

- szerkesztés általi koncepióteremtés remeke
- magyarság bibliai származtatásának világképi összefüggései (Mózes- Géza), egy elejtett megjegyzésből eredetkoncepciót dolgoz ki logikusan, meggyőzően, a nemzetközi (gót Jordanes történetíró) megítélés szerint rosszalló összefüggést dicséretes származási történetté alaktja
- tudós átvétel: szerkesztés művészete, legkülönfélébb források koherens egésszé történő összedolgozása, összhatás újszerűsége → **ars** (művészet és mesterségbeli tudás egyszerre)
- írott forrásokra való támaszkodás: szemléleti elmozdulás → a tudósság, tájékozottság nagyraértékelése
- a **forrásanyag megnevezése** érvényesíti a regényes gesztának mint **műfajnak** a rendszerező, szerkezeti elveit is (imitáció, utánzás!!!!)

Kézai Simon: A magyarok viselt dolgai

Prológus

ELŐBESZÉD

LEGGYŐZHETETLENEBB ÉS LEGHATALMASABB URÁNAK III-DIK LÁSZLÓNAK, MAGYARORSZÁG NAGYDICSŐ KIRÁLYÁNAK, HŰ PAPJA **KÉZAI SIMON** MESTER KÍVÁNJA, HOGY AHHOZ ÁHÍTOZZÉK, KINEK DICSŐSÉGÉT A NAP ÉS HOLD CSUDÁLJA.

Minthogy **erősen szíveteken fekszik**, hogy a **magyarok tetteit ismerjétek**, s azt én **igazán tudom**, gondoskodtam, hogy azon nemzet történeteit mellyek különbkülönbféle irományokban Olasz-, Franczia- és Németországban szerteszét vannak szórva, egy kötetbe **szerkeszszem**, nem követve Orosiust, ki Ottó császár kedvét keresve, kinek a magyarok különböző csatáikban sok zavart okoztak, könyveiben sokat hamisan koholva az állította, hogy a **magyarok lator ördögöktől származtak**.

magyarok tetteit ismerjétek = megismerd a magyarok **viselt dolgait**

igazán tudom = igaz ismeretére jutottam

P. MESTER/ ANONYMUS
GESTA HUNGARORUM/ A MAGYAROK CSELEKEDETEIRŐL (1217 előtt)
Fordította: Pais Dezső

KEZDŐDIK AZ ELŐBESZÉD A MAGYAROK CSELEKEDETEIHEZ

Mesternek mondott P, a néhai jó emlékű, dicsőséges Bélának, Magyarország királyának jegyzője, N-nek, az ő legkedvesebb barátjának, a tisztelendő és az írástudás művészetében avatott férfiúnak üdvözletét meg kérése teljesedését jelenti.

- Midőn hajdan iskolai tanulmányon együtt voltunk és egyforma iparkodással **olvasgattuk** a trójai történetet, melyet én erősen megkedvelvén, a Frígiai Dáresnek és egyéb szerzőknek könyveiből úgy, miként **mestereimtől tanultam**, a magam fogalmazása szerint egy kötetbe **szerkesztettem**, akkor **kérted** tőlem, hogy **amint a trójai történetet és a görögök háborúit megírtam**, *ugyanúgy írjam meg neked Magyarország királyainak és nemeseinek származását is: hogy a hét fejedelmi személy, aki a hét magyar nevet viseli, miképpen jött ki **szittya** földről, vagy milyen az a szittya föld, miképpen született Álmos, s mi okból nyeri az Álmos nevet Magyarország első vezére, akitől a magyarok királyai erednek, vagy mennyi országot és királyt vetettek maguk alá, vagy ezt a szittya földről kijött népet mi okból hívják az idegenek beszédében **hungárusoknak**, a maga nyelvén meg **magyerinak**.*

Meg is ígértem, hogy teljesítem a kérést; ámde más teendőktől akadályozva kérésedről is, ígéretemről is már majdnem megfeledkeztem volna, ha Kedvességed levelében tartozásom teljesítésére nem figyelmeztet. Visszagondolva tehát Kedvességedre, noha ennek a vesződséges vágtam, hogy véghezvigyem azt, amire ösztökéltél.

De meg a ***különböző történetírók példája*** *szerint, az* ***isteni kegyelem segedelmére támaszkodva****, magam is jónak láttam, hogy mindazt utódaink legvégső nemzedékéig feledésnek ne engedjem. Tehát legjobbnak tartottam, hogy* ***igazán és egyszerűen írjam meg*** *Neked, s így aki olvassa, tisztán láthassa, miképpen estek meg a dolgok. Ha az oly igen nemes magyar nemzet az ő származásának kezdetét és az ő egyes hősi cselekedeteit a* ***parasztok hamis meséiből*** *vagy a* ***regösök csacsogó énekéből*** *mintegy álomban hallaná, nagyon is nem szép és elég illetlen dolog volna. Ezért most már inkább az* ***iratok biztos előadásából*** *meg a* ***történeti művek világos értelmezéséből*** *nemeshez méltó módon fogja fel a dolgok igazságát.*

Magyarország tehát boldog, jutott neki adomány sok; hisz örülhet minden órán, deákjának ajándékán, mivel megvan íme neki királyai és nemesei származásának a kezdete. Ezekért a királyokért pedig legyen dicséret meg tisztelet az Örökkévaló Királynak és Anyjának, Szent Máriának, s az ő kegyelméből Magyarország királyai és nemesei bírják az országot boldog véggel, most és mindörökké. Ámen.

Legendák

- nem kell elvárnunk szabályos **életrajzi precizitást**, sem a novella vagy regény **fikcionalitás**át, a kettő jelenléte a **történeti** alakulással, a „fogyasztói” **közösség**ben betöltött **szerep**ével, **funkció**jával magyarázható
- gyökerek: 1-2. század, katakombák, a vértanúk emléknapján felolvasták a keresztény közösség előtt az adott mártír szenvedésének és halálának történetét (ún. ***Liber legendarium*** – Legendák könyve) – egyszerű, szűkszavú, vádlottak kihallgatásáról és elítéléséről szóló jegyzőkönyveket is tartalmazó iratok, középpontban a vértanúság, a hitért, meggyőződésért hozott áldozat vállalása állott
- üldözések megszűnése: vétranúk helyét fokozatosan átveszik az antik életrajz szabályait utánzó, közvetett forrásokra támaszkodó életrajzi legendák, **viták** (= **élet, életpálya, életrajz** ≠!! polémia)
- tartalmi kör bővülése → módosul az embereszmény: fókuszban a hősiességig vállalt keresztényi erények kerülnek, a vértelen vértanúság, isten és emberszeret
- egyre fokozódó jelentésre és jelentőségre tesz szert a **CSODA** → Isten **igazol**ja a legenda hősét, **hitelesít**ő szerep mellett **metaforikus-szimbolikus** funkciót kap

- kibontakozó szentkultusz: nagy lendületet adott a **legendá**nak – ez a nem liturgikus haszálatra szánt, ám épületes, érdekes kultúrkincse az egyháznak szinte a folklórjává vált → típusai, tartalmi vázai (szüzsé) a **népköltészeti alkotások mechanizmusa** szerint alakultak (szájhagyomány, vándormotívumok, több változat stb.)
- nem a hitelesség a legfontosabb vonás, hanem a legendahőst **jellemző**, **tipizáló**, esetenként **szimbolikus** funkció
- a szentté avatott (kanonizált) személyek is **típusokba** rendeződtek, a konkrét eseménysor elbeszélésén túl egy, az illető **kategóriára általánosan érvényes eszményt** is megrajzolt, az ideál **követelménye**i szerint
- követendő **példakép** felmutatása az önmaga tökéletesítésén fáradozó keresztény közösség számára, **sajátos és egyetemes** keveredése: ezt mindenki a maga életállapota szerint konkretizálta, artikulálta
- **mártírok**, életüket aszkézisben töltő hitvallók (***confessor***ok) mellett kialakultak a **szent királyok, királynők, özvegyek, szüzek** stb. típusai
- magyarországi szentek legendái gesztus értékük mellett kifejezik az újonnan szerzett ország beilleszkedését a keresztány világba (1083-as kanonizáció, Szent László kezdeményezte és valósította meg)
- **a vallási szempontból semleges adottságok (lovagi erény, testi kiválóság) birtoklása és helyes használata: az egyház keresztényi alapelvekkel itatta át a hatalom működését, „megáldotta” a profán szférát** → egyház és állam találkozása

Margit-legenda

- élettörténete különböző változataiból a **műfajspecifikus folyamat** egyes állomásai bontakoznak ki: miképpen lesz a **kronologikus-krónikás élettörténetből** (Legenda vetus), **tanító célzatú**, **példázat értékű jellemrajz** → a példázatosság magyarázza a fiktív mozzanatok bekerülését a legendába (a levitáció, stigmatizáció), ezekről nem tesznek említést a korai források
- ezek a 14. század **misztikájára** jellemző jelenségek kegyes kiegészítések (egy ilyen formátumú szent életű apácáról nehéz elképzelni, hogy nem rendelkezett volna ezekkel a kiválóságokkal)
- a **csodaelbeszélések** jellemző erővel bírnak, **életszentséget** hivatottak kidomborítani: az illető szent portréjához, alakjának értelmezéséhez járulnak hozzá, **tipizálnak**

Példázatosság...

- Nagycsütörtökre jutván pedig, megmossa vala a szororok lábait nagy alázatossággal, akik valának az időben e klastromban számmal hetvenen. És nemcsak a szororok lábait mossa vala meg, de még a szolgálóknak is lábukat megmossa vala nagy alázatossággal és ájtatossággal és nagy siralommal. Térden állván megyen vala egy szoror lábától a más szoror lábához, és úgy mossa vala és megtörli vala ő fejének fedelével és megcsókolja vala; és azután ugyanazon fedelet avagy ruhát azonképpen fején viseli vala. Ezt pedig Szent Margit asszony, hogy megmoshassa lábukat, megkéri vala a priorisszától engedelmességért minden esztendőben, mindattól fogva, hogy Szent Margit asszonynak jó okossága volt. A priorissza pedig örömest neki hagyja vala.
- Megfürödni pedig vagy az ő lábait megmosni bokáinak fölötte az ő szemérmetességének, tiszta szüzességének miatta, ez őneki mindenestől idegen vala. Tizennyolc esztendeig, miképpen mind a teljes konvent bizonyságot tett róla, soha az ő testét meg [nem] fürösztötte akármely nehéz kórságok után is, kiket gyakorta szenvedett vala.
- E nemességes szent szűz magyari királynak nemes leánya hetet tart vala a konyhán, főz vala a szororoknak, fazekat mos vala, tálakat mos vala, a halakat megfaragja vala nagy hidegségnek idején, úgyhogy a nagy jeges víznek hidegségétől e gyenge szűznek az ő kezének bőre meghasadoz vala és vér kijő vala az ő kezéből, és némikoron bekötik vala az ő kezét a nagy fájdalomért. A konyhát megsöpri vala, fát hord vala hátán, vizet merít vala és ő maga a konyhára viszi vala.
- Egy időben a szolgáló leányok közül egyik megbetegüle halálra, mely betegnek minden teste igen varas és igen veres vala, úgyhogy egyebek utálnak vala ővele bánni, de Szent Margit asszony elméne és e szegény beteget megfürészté önnön kezével, és megmosá fejét és megnyírá fejét. Ezenképpen nagy szeretettel szolgála neki.
- Ismét vala egy szoror, kinek ő torkát kell vala bekötni tehénganéval. Kit a szororok utálván, senki be nem köté a betegnek torkát, hanem csak Szent Margit asszony.
- Ismét egy időben egy beteg szoror kívána enni disznóbélt. Elméne Szent Margit asszony és megszerzé a disznóbélt. Mikoron meghozták volna a disznóbélt, adák Szent Margit asszonynak a disznó belét ganéjával együtt, miképpen a disznóból kivették vala; de e szent szűz nagy alázatossággal elvevé és megtisztítá, megcsinálá, elvivé a betegnek. De mikoron az ő ruhái megrútíttattak volna az undokságokkal, le nem veté azért őróla az ő ruháját, hanem ezenképpen megviselé.

Csodák életében és halálában

- Egy időben mikoron szoror Szabina, Donát úrnak leánya főzne a szororoknak vacsorára rákot, íme a fazék meggyullada mindenestül, kiben valának a rákok. És mikoron e szoror Szabina nem merné kivenni a fazekat a szénből, Szent Margit asszony azon időbe juta a konyhára. Mikoron ezt látná, hogy e szoror nem merné kivenni a fazekat, legottan Szent Margit asszony az **ő kezét veté a lángnak közepébe** és kivoná a szénnek közepéből. De Szent Margit asszonynak sem kezét, sem ruhájának szőrét sem égeté meg.
- És mikoron Szent Margit asszony sokáig állott volna ezenképpen ő imádságiban, látá e szoror Elena **tűznek lángját** Szent Margit asszonynak fején. Ezeket látván e szoror igen megijede, és fél vala menni Szent Margit asszonyhoz. De maga e szoror lassúsággal elméne Szent Margit asszonyhoz, és monda neki: „Asszonyom tűz vagyon fejeden.” Tehát Szent Margit asszony az ő kezét fejére veté és tapogat vala az ő fején. Monda e szorornak: „Senkinek e látást meg ne mondjad.”

- És felemelé az érsek Szent Margit asszonynak orcájáról a vélomot, kivel befödték vala az ő orcáját, és látá az érsek Szent Margit asszonynak orcáját **fényleni**.

- Mikoron bebocsátották volna e szent szűznek testét a sírba, kezde e szent szűznek testéből nagy **édességes illat** kijőni.

Összeállította: TÓTH Domokos

Forrásanyag:

- Ambrus Ágnes, Bodó Anna: Magyar nyelv és irodalom – Tankönyv a líceumok IX. osztálya számára
- Magyar krónikák és legendák - Polis Könyvkiadó, Kolozsvár 2000
- Mary Hollingsworth: Művészetek világtörténete, Akadémiai Kiadó, Budapest
- mek.oszk.hu